

Τα Σεπτεμβριανά γεγονότα κατά των Ρωμιών της Κωνσταντινούπολης (6/7 Σεπτεμβρίου 1955): Η Ντιλέκ Γκιουβέν εντάσσει τα Σεπτεμβριανά στη μεθοδευμένη πολιτική διαδικασία εκτουρκισμού της τουρκικής οικονομίας, η οποία ξεκίνησε το 1923. Το 1932 άρχισαν οι απαγορεύσεις άσκησης των περισσότερων ελευθέρων επαγγελμάτων σε αλλοδαπούς υπηκόους, κάτι το οποίο οδήγησε στην απέλαση 10.000 Ελλήνων πολιτών από την Πόλη το διάστημα 1934-35. Τον Μάιο του 1941 στρατολογήθηκαν 20 ηλικίες μη μουσουλμάνων (ηλικίας 25-45 ετών), οι οποίοι εκτοπίστηκαν στην Ανατολία σε καταναγκαστικά δημόσια έργα (οδοποιΐας, εκχιονισμού, ύδρευσης κ.ά). Σε αυτό το πλαίσιο εντάσσεται και η έκτακτη περιουσιακή εισφορά (Varlık Vergisi) του 1942, δέκα φορές μεγαλύτερος του φόρου οεριουσίας των μουσουλμάνων. Οι Έλληνες της Κωνσταντινούπολης, το 0,5% του συνολικού πληθυσμού της Τουρκίας, πλήρωσαν το 20% του βαρλίκ (80 από τα συνολικά 435 εκατομμύρια τουρκικές λίρες). Τα Σεπτεμβριανά ερμηνεύονται επομένως στα πλαίσια της εθνικοποίησης της οικονομικής ζωής και της εθνικής ομοιογενοποίησης του πληθυσμού της κεμαλικής και μετακεμαλικής Τουρκίας. Τη δεκαετία του 1950 έχουμε αλματώδη οικονομική ανάπτυξη στην Τουρκία, αλλά ο πληθωρισμός συνέχιζε να κινείται σε υψηλά επίπεδα. Το 1954 μπήκε στο προσκήνιο και το Κυπριακό Ζήτημα. Σύμφωνα πάλι με την Γκιουβέν, τα Σεπτεμβριανά γεγονότα του 1955, που είχαν χαρακτήρα πογκρόμ, σήμαναν την έναρξη της μετανάστευσης ή μάλλον εκδίωξης των Ελλήνων κατοίκων της Κωνσταντινούπολης, συνδέονται στενά με τη διαδικασία της εθνικής ομοιογενοποίησης και εντάσσονται στην ιστορική συνέχεια του τουρκικού εθνικισμού, που εγκαινιάστηκε με την Επανάσταση των Νεοτούρκων (1908). Ηθικοί (αλλά και φυσικοί) αυτουργοί των βίαιων επεισοδίων ήταν οι εθνικές φοιτητικές οργανώσεις, που ανήκαν στην Εθνική Ομοσπονδία Τούρκων Φοιτητών (Milli Türk Talebe Federasyonu), και ο σύλλογος «Η Κύπρος είναι τουρκική» του δημοσιογράφου Hikmet Bil.

Τα γεγονότα ξεκίνησαν από μια ογκώδη διαδήλωση στην πλατεία Ταζίμ, που είχε αφορμή την βομβιστική επίθεση (τα μεσάνυχτα της 5ης προς την 6η Σεπτεμβρίου) στην οικία του Κεμάλ Ατατούρκ στη Θεσσαλονίκη. Αυτουργός της βομβιστικής επίθεσης ήταν ο 20χρονος φοιτητής της Νομικής Σχολής Θεσσαλονίκης Οκτάι Ενγκίν, εγγονός μουφτή και γιος μειονοτικού βουλευτή, ο οποίος εργαζόταν ως υπάλληλος του τουρκικού προξενείου της Θεσσαλονίκης. [Ο εκρηκτικός μηχανισμός είχε μεταφερθεί μυστικά από την Τουρκία στη Θεσσαλονίκη στις 3 Σεπτεμβρίου με το υπηρεσιακό αυτοκίνητο του Τούρκου προξένου). Η είδηση της βομβιστικής επίθεσης έφθασε στην Τουρκία στις 4 το απόγευμα με έκτακτο παράρτημα της Istanbul Ekspres, η οποία κυκλοφόρησε με πρωτοσέλιδο τίτλο «Του πατέρα μας το σπίτι καταστράφηκε με βόμβα!». Κατά τη διαδήλωση κυριάρχησαν τα

συνθήματα «Θάνατος στον μακάριο», «Η Κύπρος είναι τουρκική! Τουρκική θα παραμείνει», «Εξολοθρεύστε τους απίστευτους! Κερδίζουν χιλιάδες λίρες και πουλάνε φτηνά πράγματα για πολλά λεφτά» κ.ά.. Στα επεισόδια συμμετείχαν συνολικά περίπου 100.000 άτομα, αλλά τις καταστροφές επιτέλεσαν ομάδες από 20 έως 30 μέλη. Οι ομάδες αυτές κρούσης μπορούν να διακριθούν σε υποκινητές, αρχηγούς και καταστροφείς. Καθήκον των αρχηγών ήταν να εντοπίσουν τους στόχους που έπρεπε να καταστραφούν (είχαν στα χέρια τους λίστες με τις ακριβείς διευθύνσεις των ελληνικών και αρμενικών καταστημάτων και οικιών, στοιχεία που πήραν από τις οικονομικές διευθύνσεις των κατά τόπους δήμων). Οι καταστροφείς, εξοπλισμένοι με πέτρες, λοστούς, σανίδες, φυτάρια, πριόνια, συσκευές οξυγονοκόλλησης κ.ά., εκτελούσαν άμεσα την καταστροφή των μαρκαρισμένων στόχων. Τα αντικείμενα αυτά της καταστροφής είχαν μεταφερθεί με στρατιωτικά φορτηγά σε κεντρικά σημεία της Πόλης και σε δημόσιους σταθμούς λεωφορείων. Σύμφωνα με εκθέσεις του γαλλικού προξενείου, ήδη από την περίοδο του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου μια ειδική υπηρεσία είχε καταγράψει τις διευθύνσεις των μη μουσουλμανικών μειονοτήτων, ώστε σε περίπτωση «σύγκρουσης» να μπορούν να «εξουδετερωθούν» εύκολα. Δύο εβδομάδες πριν τα επεισόδια κάποιοι άγνωστοι είχαν μαρκάρει με φθορίζον κόκκινο χρώμα τα σπίτια των Ελλήνων και των Αρμενίων. Σε όλη την Πόλη η καταστροφή διεξήχθη κατά την ίδια ακριβώς μέθοδο. Όλα τα αντικείμενα στο εσωτερικό των καταστημάτων, των οικιών, των αποθηκών, των βιομηχανικών εγκαταστάσεων καταστρέφονταν ολοσχερώς, μεταφέρονταν έξω και κομματιάζονταν στον δρόμο. Στις οικίες έσπαζαν πρώτα τα παράθυρα με πέτρες, έπειτα τις πόρτες με τσεκούρια και σιδερολοστούς και στη συνέχεια κατέστρεφαν όλο το νοικοκυριό, ενώ τις ηλεκτρικές συσκευές και τα άλλα αντικείμενα τα πετούσαν από τα παράθυρα στον δρόμο. Στόχος των επιθέσεων έγιναν και οι χριστιανικές εκκλησίες και τα κοιμητήρια. Κατέστρεψαν και έκαυσαν εσωτερικό διάκοσμο, τις εικόνες, τους σταυρούς και άλλα ιερά αντικείμενα ή έβαζαν φωτιά στο κτίριο. Η σύληση των τάφων συνέβη κυρίως στα ελληνορθόδοξα κοιμητήρια του Σισλί και του Μπαλουκλί. Στα κοιμητήρια δεν αρκέστηκαν στο να σπάσουν και να κομματιάσουν τις ταφόπλακες και τους σταυρούς, αλλά άνοιξαν και τους τάφους και σκόρπισαν, έθραυσαν ή έκαυσαν τα οστά των νεκρών.

Οι αστυνομικοί όχι μόνον έδειξαν ανοχή στο ανθελληνικό κίνημα κατά τη φάση της εθνικιστικής διαδήλωσης στο Ταξίμ, αλλά έμειναν απαθείς και αργότερα, όταν η τάξη είχε διασαλευθεί σοβαρά. Οι αστυνομικοί υπάλληλοι των συνοικιακών τμημάτων παρέμειναν απαθείς στη διάρκεια των βιαιοπραγιών, ενώ κάποιοι άλλοι υποβοηθούσαν ή και συμμετείχαν ενεργά οι ίδιοι στην καταστροφή των λεηλατημένων καταστημάτων. Αντίθετα, το Πατριαρχείο στο Φανάρι, το ελληνικό γενικό προξενείο,

όπως και το ξενοδοχείο Χίλτον, βρίσκονταν υπό συνεχή αστυνομική επιτήρηση. Οι βίαιες επιθέσεις θα μπορούσαν κάλλιστα να είχαν εμποδιστεί, αν η αστυνομία της Κωνσταντινούπολης (η οποία αριθμούσε τότε 1.500 άνδρες) είχε επέμβει εγκαίρως. Οι αστυνομικοί υπάλληλοι είχαν εντολή εκείνη την ημέρα να μείνουν «επιεικείς». Επίσης, η πυροσβεστική έφθασε πολύ αργά ή έσβηνε τις φωτιές με το ζόρι.

Χάρη στη θαρραλέα παρέμβαση ορισμένων ατόμων οι βιαιοπραγίες μπορούσαν να σταματήσουν με την ελάχιστη αντίσταση και να προστατευθούν από τις καταστροφές ολόκληρες οδοί. Οι επιτιθέμενοι είχαν σαφείς εντολές να μην προκαλέσουν σωματικές βλάβες. Οι αρχηγοί των βανδάλων είχαν οδηγίες να εμποδίσουν κλοπές και τις σωματικές επιθέσεις, δίδοντας προτεραιότητα σε καταστροφές και στους βανδαλισμούς. Οι τραυματίες ανήλθαν συνολικά σε 300-600 (εκ των οποίων οι 32 σοβαρά), ενώ επίσης τουλάχιστον 60 (έως 200) Ελληνίδες έπεσαν θύματα βιασμού. Σύμφωνα με τουρκικές πηγές, ο αριθμός των νεκρών ανήλθε σε 11 (σύμφωνα με τον Αλεξανδρή ο αριθμός τους ήταν 16). Σύμφωνα με το Helsinki Watch, οι νεκροί ήταν 15, εκ των οποίων οι πέντε ορθόδοξοι κληρικοί.

Τα επεισόδια επεκτάθηκαν ταυτόχρονα στη Σμύρνη. Το εκεί ελληνικό προξενείο πυρπολήθηκε. Το ίδιο και το ελληνικό περίπτερο μιας διεθνούς έκθεσης. Οι κατοικίες των Ελλήνων αξιωματικών στο εκεί στρατηγείο του ΝΑΤΟ λεηλατήθηκαν. Οικίες και κατοικίες Ελλήνων υπηκόων καθώς και μία ορθόδοξη εκκλησία στο Αλσαντζάκ λεηλατήθηκαν (η εκκλησία πυρπολήθηκε). Και στη Σμύρνη η αστυνομία παρέμεινε αδρανής, διότι της είχαν δοθεί εντολές να μην αντιδράσει κατά των δραστών. Συνολικά, στη Σμύρνη έγιναν στόχοι 14 σπίτια, 6 καταστήματα, μία πανσιόν, ένας ναός, το ελληνικό περίπτερο και το ελληνικό προξενείο. Επτά άτομα υπέστησαν βαριά τραύματα και άλλα 50 ελαφρά.

Κυβέρνηση και πρόεδρος της χώρας (Τζελάλ Μπαγιάρ) απουσίαζαν τεχνηέντως από την Πόλη. Τα μεσάνυχτα της 5ης Σεπτεμβρίου κηρύχθηκε ο στρατιωτικός νόμος σε Κωνσταντινούπολη, Σμύρνη και Άγκυρα και στρατός με τεθωρακισμένα κατέβηκαν στους δρόμους, για να επαναφέρουν την τάξη. Ο στρατιωτικός νόμος δεν εφαρμόστηκε πριν τα πλήθη τα πλήθη εξαντλήσουν την καταστρεπτική τους μανία στις μειονοτικές περιουσίες. Οι ταραχές ωστόσο αναζωπυρώθηκαν τις επόμενες ημέρες και εβδομάδες. Τα επεισόδια των Σεπτεμβριανών αποδόθηκαν βέβαια επισήμως από την κυβέρνηση του Αντνάν Μεντερές στους κομμουνιστές (στις 9 Σεπτεμβρίου φυλακίστηκαν περισσότερα από 9.000 άτομα «κομμουνιστικών πεποιθήσεων»· στην Κωνσταντινούπολη, μεταξύ των οποίων οι Αζίζ Νεσίμ και Ναζίμ Χικμέτ ο αριθμός των φυλακισμένων έφθασε τους 5.104). Στην πραγματικότητα, σχεδιαστής των επεισοδίων ήταν η ίδια η κυβέρνηση του Δημοκρατικού Κόμματος. Η κυβέρνηση, δια στόματος του Φουάτ Κιουπρουλού (Υπουργού

Εξωτερικών και ιδρυτικού στελέχους του Δημοκρατικού Κόμματος), δήλωσε στην Τουρκική Εθνοσυνέλευση πως είχε πληροφορίες για την κυοφορία των γεγονότων, αλλά αιφνιδιάστηκε, και απέδωσε τόσο τον σχεδιασμό όσο και την εκτέλεση των βιαιοτήτων στους κομμουνιστές. Ισχυρίστηκε πως οι κομμουνιστές αναμείχθηκαν στο κίνημα, εκμεταλλεύτηκαν την πατριωτική διαδήλωση των νέων και στη συνέχεια κατέστρεψαν και λεηλάτησαν. Ο Κιουπρουλού κατέθεσε ότι τα επεισόδια δεν μπορούσε να είναι «τίποτε άλλο, παρεκτός μια κομμουνιστική συνωμοσία». Ο πρωθυπουργός (Μεντερές) χαρακτήρισε τα επεισόδια ως έργο κομμουνιστών που δρούσαν παρασκηνακά. Ωστόσο, απέδωσε τις διαδηλώσεις σε έξαρση πατριωτισμού, που είχε προκαλέσει η έκρηξη του Κυπριακού ένοπλου αγώνα και οι φήμες για επικείμενες σφαγές εις βάρος του τουρκοκυπριακού πληθυσμού. Σύμφωνα με τη Ντιλέκ Γκιουβέν (βλ. αφιέρωμα *Καθημερινής*), το πογκρόμ του 1955 δεν ήταν αποτέλεσμα της ελληνοτουρκικής σύγκρουσης στο Κυπριακό, αλλά σκοπός των Σεπτεμβριανών γεγονότων ήταν η εθνική ομοιογένεια της Τουρκίας και η μεταφορά του κεφαλαίου σε τουρκικά χέρια. Παραμένει ωστόσο εκκρεμές το ερώτημα κατά πόσον τα επεισόδια ήταν έργο του παρακράτους και των μυστικών υπηρεσιών ή της κυβέρνησης του Δημοκρατικού Κόμματος. Στην πρώτη περίπτωση, επρόκειτο σίγουρα για μια μεγαλειώδη επιχείρηση ανορθόδοξου πολέμου. Ο Ζορλού από το Λονδίνο είχε ζητήσει μια μεγάλη διαδήλωση για την Κύπρο. Η Μ. Βρετανία ενθάρρυνε την τουρκική στάση. Ο Ενγκίν πάντως διατέλεσε αργότερα νομάρχης Νεβ Σεχίρ (Καππαδοκίας).

Σύμφωνα με επίσημα τουρκικά στοιχεία, στόχος επίθεσης στην Πόλη έγιναν 4.214 διαμερίσματα, 1.004 καταστήματα, 73 εκκλησίες, μία συναγωγή, δύο ορθόδοξα μοναστήρια, 26 σχολεία, 5.317 εργοστάσια, ξενοδοχεία, καφενεία και άλλες ιδιωτικές επιχειρήσεις. Σύμφωνα με ελληνικές πληροφορίες, ο αριθμός των καταστραφέντων καταστημάτων ανήλθε σε 4.228, ενώ σύμφωνα με το γερμανικό ΥΠΕΞ ο αριθμός αυτός ήταν περίπου 3.900 (εκ των οποίων 2.200 ελληνικά, 900 αρμενικά, 400 εβραϊκά και 400 μουσουλμανικά). Σύμφωνα με στοιχεία του αμερικανικού γενικού προξενείου στην Κωνσταντινούπολη, οι καταστραφείσες οικίες κατανέμονται κατά εθνική κατηγορία ως εξής: 670 ελληνικές (80%), 150 αρμενικές, 25 εβραϊκές και 40 μουσουλμανικές. Σύμφωνα με τις ίδιες πηγές (αμερικανικές), το ελληνικό μερίδιο στο σύνολο των καταστραφέντων καταστημάτων ανήλθε στο 59%. Εκτός αυτών, έγιναν επίσης στόχος τρεις από τις συνολικά 33 αρμενικές εκκλησίες και τέσσερα από τα συνολικά 22 αρμενικά σχολεία. Αντίθετα, τα εβραϊκά σχολεία και οι συναγωγές (πλην μίας) δεν έγιναν στόχος επιθέσεων. Από τις 95 ελληνορθόδοξες εκκλησίες της Πόλης, οι 61 καταστράφηκαν εν μέρει ή ολοσχερώς (οκτώ μάλιστα έγιναν αντικείμενο εμπρησμού). Εκτός αυτού, τρία ελληνορθόδοξα μοναστήρια (μετόχια του Σινά), που κατείχαν

πολύτιμα βυζαντινά κειμήλια, λεηλατήθηκαν και καταστράφηκαν. Τα 36 από τα 48 ελληνικά σχολεία της Πόλης καταστράφηκαν εν μέρει ή ολοσχερώς. Η συνολικά ζημιά ανήλθε σε 150 εκατομμύρια τουρκικές λίρες (\$54 εκατομμύρια). Άλλες εκτιμήσεις (γερμανικό προξενείο) ανεβάζουν το μέγεθος των ζημιών σε 1 δισεκατομμύριο τουρκικές λίρες. Σύμφωνα με το Παγκόσμιο Συμβούλιο Εκκλησιών, οι ζημιές στις ορθόδοξες εκκλησίες και μόνον υπερέβαινε τα 150 εκατομμύρια αμερικανικά δολάρια. Μετά τις καταστροφές εντοπίστηκαν, ύστερα από αστυνομικές έρευνες, 18.655 διαφορετικά κλεμμένα αντικείμενα, 612 κοσμήματα, 74 ρολόγια, 91.699 τουρκικές λίρες και 300 χρυσά τάλληρα. Ο αριστερός Τούρκος συγγραφέας Αζίζι Νεσίμ, όπως και ο Ρωμιός Ανδρέας Λαμπίκης (εκδότης της εφ. *Ελεύθερη Φωνή*), χαρακτήρισαν τα Σεπτεμβριανά γεγονότα «Νύχτα του Αγίου Βαρθολομαίου» της Πόλης. Μπορεί επίσης να παρομοιαστεί με τη Νύχτα των Κρυστάλλων κατά των Εβραίων στη ναζιστική Γερμανία (1938). Το 1955 οι μη μουσουλμανικές μειονότητες αριθμούσαν πάνω από το 10% του πληθυσμού της Πόλης (1,5 εκατομμύρια). Σήμερα δεν ξεπερνούν τις 100.000 σε πληθυσμό 15 εκατομμυρίων.

Οι αποζημιώσεις πήραν τη μορφή εράνου παρά κρατικής βοήθειας. Ως το τέλος του 1957 συγκεντρώθηκαν από (μάλλον αναγκαστικές, ύστερα από κρατικές πιέσεις, παρά εθελούσιες) δωρεές 8,7 εκατομμύρια τουρκικές λίρες (οι μισές από ιδιωτικές πηγές) και καταβλήθηκαν 6,5 εκατομμύρια λίρες σε 3.247 φυσικά και νομικά πρόσωπα. Η επιτροπή αποζημιώσεων απέρριψε πολλά αιτήματα με το επιχείρημα πως οι απαιτήσεις αποζημίωσης ήταν υπερβολικές ή δεν μπορούσαν να επιβεβαιωθούν μετά από έλεγχο. Επιπλέον, αποδόθηκαν τιμές στην ελληνική σημαία στη Σμύρνη στις 24 Οκτωβρίου 1955. Τελικά, η σχετικά σύντομη επαναλειτουργία των πληγέντων επιχειρήσεων μπορεί να αποδοθεί στην προσαρμοστικότητα των μειονοτήτων. Ωστόσο, το 1955 ανατράπηκε η πληθυσμιακή ισορροπία, που υπήρχε ανάμεσα στις δύο μειονότητες και ο ελληνισμός της Πόλης υπέστη ανεπανόρθωτο ψυχολογικό πλήγμα.

Βλ. Δημήτριος Καλούμενος, *Η σταύρωση του χριστιανισμού. Η ιστορική αλήθεια των γεγονότων 6-7 Σεπτεμβρίου 1955 εις την Κωνσταντινούπολιν*, Αθήναι 1966.